

Bárdos Judit

Egy intellektuális színész portréja

Jó társaságban

Schiller Erzsébet beszélgetései Bálint Andrással

Irodalomról, színházról, filmről, előadóművészetről

Magvető, Budapest 2010

Bálint András, az elismert színpadi színész, filmszínész és színházigazgató számára valamennyi tevékenysége közül legfontosabb az előadóművészi. Önálló irodalmi-színházi esteket állított össze Kosztolányi, Babits, Radnóti, Szép Ernő, Márai műveiből, s ezeket az esteket sokszor előadta nemcsak saját színházában, a Radnótiban és más irodalmi pódiumokon, hanem évtizedek óta járja velük az országot. Mestere ebben Mensáros László volt, akinek *A XX. század* című, legendás, az Egyetemi Színpadon elmondott műsorára oly sokan emlékszünk. Bálint egy-egy ilyen költői est anyagának összeállításakor elmegy a könyvtárba, a levéltárba, tanulmányozza a szerző verseit, leveleit, naplóját, feljegyzéseit, és a kor dokumentumait. Akár a hivatalba is elmegy, ha szükséges (például a *Magyarország messzire van* című estre készülve a Magyarok Világszövetségébe). Az a célja, hogy a művekből és a dokumentumokból az ő Kosztolányiját, Radnótiját, Babitsát mutassa meg a nézőnek, és *a saját személyes vallomását állítsa össze. Az ő vallomását a magyarságról, a „menni vagy maradni” dilemmáról, a tékozló fiú és az apa kapcsolatáról, a Bibliáról és Kafkáról, az irodalomról és az életről. Filozofikus buzgalommal és színészi erudícióval. Minden más ennek, a személyes élmény megteremtésének és átadásának. van alárendelve. Másodlagos, hogy mennyire segíti munkáját rendező, dramaturg, irodalmi szakértő, és másodlagosak a külsőségek is, Radnóti ballonkabátja, Kosztolányi és Babits szivarjai, a jelzésszerű díszletek. Ez utóbbiak, a színpadi kellékek csak annyiban fontosak, amennyiben elősegítik a hangulat és a hitelesség megteremtését. Finom iróniával kezeli a színész-rendező azt a fajta befogadást, amelyik csak ezeket veszi észre az előadásból (például a Babits-estből csak a szivart). Bőségesen idéz ugyanis az estjeire való korabeli reagálásokról, a kritikákból és a nézői levelekből. Az irónia, az önirónia és a humor végig kíséri ezt a remek könyvet.*

A könyv Schiller Erzsébet beszélgetéseit tartalmazza Bálint Andrással. Irodalomról, színházról, filmről, előadóművészetről, melyek közül mindkettejük számára az irodalom a legfontosabb. Az interjúk végig követik a pályát, minden irodalmi estről és szerepről külön

fejezet szól, ám sok másról is szó esik bennük. Lényeges és kevésbé lényeges dolgokról egyaránt, épp a megfelelő mértékben. Az utóbbin azt értem, hogy akad a könyvben egy kis kellemes „sztorizgatás” is, a színész beszél a filmforgatás közben előforduló érdekes esetekről, például arról, hogy egyszer csak a franciaországi vonat folyosóján Herbert von Karajan mellett találta magát, vagy – ritkán – olyan kulisszatitkokról, hogy hogyan forgatták az ágyjeleneteket. De sokkal hangsúlyosabb számára és a beszélgetést irányító riporter számára az, hogy mit jelent neki az irodalom, hogy miért tekinti hivatásának színészként is elsősorban az *irodalom* szolgálatát, hogy mit jelent számára a magyar irodalom, a magyarság, és mit a zsidóság, és mit a személyes autonómia. Nem akar magának mítoszt teremteni, nem csinál magából áldozatot. Számára mindig az autonómia volt a fontos, a régi rendszerben nem volt párttag, de a szervezett ellenzékhez sem tartozott. Őszintén beszél arról a lavírozásról, melyre színházigazgatóként szüksége volt, azokról a kompromisszumokról, melyeket kötnie kellett (néha el kellett mennie a pártbizottságra, vagy ki kellett hagynia egy-két mondatot egy TV-filmből – így működött a cenzúra), és mindarról, ami az utóbbi időben a Nemzeti Színház igazgatói posztjára beadott, majd visszavont pályázata körül történt.

A mértéktartás jellemzi ebben is, sőt, egy kis rokonszenves understatementtel beszél magáról, ahogyan például arról is, hogy a jelenlegi családjában ő az outsider, ha a filmről van szó. Bálint András mondja ezt, őt Szabó István film főszereplője, számos Jancsó-, Fábri-, Kovács-film és sok külföldi film szereplője! Mértéktartó a magánélet említésében is, nem kerül ki kényszerűen a témát, de nem is részletezi nagyon, nem teszi „zaftossá”. Többet beszél a családjá felmenő ágáról, édesanyjáról, építész nagyapjáról, távoli rokonairól (például Tábori Györgyről), mint szerelmeiről, házasságairól. Mesél barátairól, (Várady Szabolcsról és Jordán Tamásról), szélesebb értelemben vett iskoláiról, mestereiről, tanáraitól, az őt a középiskolában tanító Hermann Istvánról, Surányi Ibolyáról, Ádám Ottórról, később a színészmesterségben példakép Mensáros Lászlóról és Keres Emilről, Radnóti Miklósnéról, színészkollégáiról és munkatársairól, az estjeit rendező Bencze Ilonáról, irodalmi tanácsadóiról, köztük Réz Pálról. Ezzel hozza átélhető közelségbe a színházi munkát. És felidéz a hatvanas-hetvenes évek budapesti és pécsi kulturális életének pezsgését, az Egyetemi Színpad programjait, a költői estek népszerűségét, az akkori társasági életet (hiszen mindig „jó társaságban” forgott, a szó legszélesebb értelmében), azután a pécsi színházban, majd a Madách Színházban, a filmgyár csapatában, azután a Radnóti Színházban töltött éveket.

A riporter úgy kérdez, hogy a Bálint életének fontosabb korszakait bemutató fejezetek mindegyikében essék szó egy-egy világnézeti vagy szakmai szempontból fontos kérdéstről. A

nagyobb család történetét azért vázolja fel a színész-rendező, mert a magyarságról kérdezik éppen. Válasza lényege az, hogy ő elsősorban magyar. A családja éppen olyan sokszínű, mint az Osztrák-Magyar Monarchia bármelyik családja, azaz négy nagyapja az ország négy sarkából jött (Nagyváradról, Zágrábból, Eszékről, Morvaországból), sváb és osztrák rokonok is voltak köztük, és a nagyobb családban, apja sógorai között híres zsidó családból származó éppúgy volt, mint nyilas. Ha egy filmszerepre castingolnak, őt gyakran megtalálják, mert alkata, külső adottságai alkalmassá teszik a közép-európai zsidó figura eljátszására, de a zsidó származás számára nem meghatározó. Sok rokona él külföldön, de neki nem jelentett igazi dilemmát a „menni, vagy maradni”, mert hazája a magyar nyelv és a magyar irodalom.

Mit jelent a színészi „alkat”? Azt is mondták már Bálintnak *A helytartó* pécsi előadása után, hogy jól áll neki a papi reverenda (Riccardo Fontana szerepében), ám azt is, hogy jól áll neki az SS egyenruha, amikor ugyanennek a darabnak a TV-változatában Mengelét játszotta. Nem arról van-e szó, hogy ezt is, azt is el tudja játszani? Esetleg fiatal korában ezt a szerepet játssza jobban, évtizedekkel később pedig egy másikat (akár ugyanabban a darabban)? Ő maga meg van győződve arról, hogy van olyan, hogy *színészi alkat*, van olyan, hogy valaki nem Rómeó, hanem Mercutió, nem Othello, hanem Jagó, és ő ez utóbbiak közé tartozik. Általában azok a szerepek illenek hozzá, amelyekben kevesebb az eruptív erő, több a lágyság, másrészt több a ráció, az irónia, a kétkedés. Azaz az intellektuális szerepek: Szerebrjakov a *Ványa bácsiban* és Csebutikin a *Három nővérben*, vagy George a *Nem félünk a farkastól!*-ban, Solness építőmester Ibsennél. Nem Krisztus, inkább Pilátus vagy Hitetlen Tamás. Annyiban meggyőzött engem is az *alkat* létéről, hogy amikor ő maga állít össze egy költői estet, amikor azonosul egy költővel és ezen keresztül vall önmagáról is, akkor fontos, hogy az alkatának megfelelő költőt válassza. Bálint András úgy érzi, hogy ő Kosztolányi, Babits, Radnóti, Arany János, Szép Ernő, Márai tud lenni, rajtuk keresztül ki tudja fejezni magát, Ady, József Attila, Berzsenyi, Vörösmarty azonban nem (ez persze nem jelenti azt, hogy az ő verseiket nem mondja, vagy részleteket nem tesz be tőlük egy-egy estjének a szövegébe). Mivel így érzi, így is van: Jordán Tamás József Attila volt, Bálint inkább Kosztolányi („több bennem a ’kosztolányiság’”).

Viszont egy másik, az *alkathoz* hasonlóan nem bizonyítható, ám általánosan létezőnek tekintett fogalmat említve: Bálintot érdekes módon nem lehet meggyőzni arról, hogy van olyan, hogy *nemzedék*, *nemzedéki tudat*. Amikor Schiller Erzsébet erről kérdezi, elutasítja a kérdésfeltevést, tiltakozik ellene. Pedig, az amúgy olyan érzékletesen felidézett hatvanas évek „elveszett” nemzedékére, apátlan, apahiányban szenvedő fiatal értelmiségi hőseire gondolva

kinek ne a Szabó István filmjeiben (*Apa, Szerelmesfilm, Álmodozások kora*) Bálint András által játszott karakter jutna az eszébe?

Schiller Erzsébet nagy érdeme, hogy nem egyszerűen labdát adogat interjúalanyának, hanem arról kérdezi, ami őt is komolyan foglalkoztatja. Az irodalomról, a színházról, a filmről, a világról. Éppen azért volt nehéz dolga, mert interjúalanya nagyon intelligens, nagyon művelt, és mindenről van átgondolt, kiérlelt véleménye. Nemcsak a szóra bírása volt a feladat, és nem is csupán az, hogy hagyja őt beszélni. Elő kellett segíteni, hogy felidézze emlékeit, kifejtse álláspontját, elmondja reflexióit, és ezen belül, mégis irányítani lehetett/kellett egy kicsit. A riporter nagyon felkészült, a korszakból is, hőséből is. Minden előadást újránézett. Elolvasta azoknak az esteknek a szövegét, melyeket elektronikus rögzítés még nem őrzött meg. Beszélgetett Bálint András munkatársaival, például rendezőjével és sűgőjével. Készült a költői és a színházi estek dokumentumaiból, a filmekből és a sajtóvisszhangból. És ami a legfőbb: jót s jól kérdezett.

Élvezetes olvasmány! Mindenkinek ajánlom, aki szereti az irodalmat, a színházat és a filmet.

Filmkultúra, 2011 július